

О. В. Валько,

Львівська комерційна академія, м. Львів

ЕМФАЗА ЯК КАТЕГОРІЯ КОМУНІКАТИВНОЇ СТРУКТУРИ РЕЧЕННЯ

У статті досліджується тлумачення терміну *емфаза* у мовознавчих студіях, її основні ознаки та засоби вираження. Емфаза розглядається як сукупність мовних засобів, які формують або модифікують комунікативний смисл речення, забезпечуючи підсилення прагматичного ефекту. Обґрунтовується, що дослідження емфаз пов'язане з вивченням комунікативних інтенцій мовця. У комунікативній лінгвістиці емфаза розглядається як одна з категорій комунікативної структури речення, яка пов'язана з вираженням сильних почуттів того, хто говорить, з приводу описуваного. Особлива увага приділяється значенню емфаз у комунікативній структурі речення.

Ключові слова: емфаза, емфатична конструкція, комунікативний смисл, категорія, комунікативна структура речення.

EMPHASIS AS A CATEGORY OF COMMUNICATIVE SENTENCE STRUCTURE

In the article is investigated the definition of the term *emphasis* in the linguistic studies, its main features and means of expression. After analyzing the dictionaries' entries that give the definition of *emphasis*, we can conclude that it has these two main features: 1) expression, 2) clarification or guidance. Each of these characteristics has its own means of expression. *Emphasis* is considered as a set of linguistic means, which form or modify a communicative meaning of the sentence, providing the intensification of pragmatic effect. It is substantiated that the research of *emphasis* is related to the study of communicative intentions of the speaker. Special attention is given to the value of *emphasis* in the communicative sentence structure. In communicative linguistics *emphasis* is regarded as one of the categories of communicative sentence structure associated with the expression of strong feelings that people say about something being described. Linguists introduce the interpretation of *emphasis* as a natural phenomenon emotionally colored speech that involves the element accentuation of the expression. *Emphatic constructions* are defined as constructions by using which we emphasize certain information by the means of intensity and expressiveness. *Emphatic components* occur at all levels of speech, implementing their lexical-semantic potential.

Keywords: *emphasis, emphatic construction, communicative meaning, category, communicative sentence structure.*

ЭМФАЗА КАК КАТЕГОРИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ СТРУКТУРЫ ПРЕДЛОЖЕНИЯ

В статье исследуется толкование термина *эмфаза* в языковедческих исследованиях, ее основные признаки и средства выражения. Эмфаза рассматривается как совокупность языковых средств, формирующих коммуникативный смысл предложения, обеспечивая усиление прагматического эффекта. Обосновывается, что исследование эмфазы связано с изучением коммуникативных интенций говорящего. В коммуникативной лингвистике эмфаза рассматривается как одна из категорий коммуникативной структуры предложения, которая связана с выражением сильных чувств говорящего по поводу описываемого. Особое внимание уделяется значению эмфазы в коммуникативной структуре предложения.

Ключевые слова: эмфаза, эмфатическая конструкция, коммуникативный смысл, категория, коммуникативная структура предложения.

Постановка проблеми. Питання метамови опису об'єкта дослідження є надзвичайно важливими, оскільки від точності метаоддиниці та її відповідності поняттю, яке вона передає, залежить наукова цінність проведеного дослідження та ступінь його сприйняття адресатом. Метамова – особлива знакова система, яка створюється для опису й аналізу об'єктної мови внаслідок уведення нової термінології, встановлення істинності висловлювань, виражених об'єктною мовою. Оскільки проблеми метамови опису належать до методологічних проблем термінографічної діяльності, вони традиційно викликають зацікавленість дослідників, про що свідчать праці О. С. Ахманової [11], О. С. Герда [13], В. Л. Іващенко [5] та багатьох інших дослідників.

Мета статті – розглянути тлумачення терміну *емфаза* у мовознавчих студіях, встановити її основні ознаки, виявити засоби вираження, запропонувати уточнене визначення та показати значення емфаз у комунікативній структурі речення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У кожній мові є лексичні й граматичні засоби, які забезпечують підсилення висловлення. Такі засоби отримали в мовознавстві назву емфатичних. Вони досліджуються у мовознавстві у зв'язку з іншими засобами суб'єктивної оцінки, перш за все експресивними. Чіткість передачі комунікативного смислу мовцем забезпечується використанням підсилювальних засобів, які можуть робити висловлення емотивно маркованим. Цей феномен є об'єктом дослідження у літературознавстві і мовознавстві [1; 3; 6; 7; 8; 9].

Термін *емфаза*, за визначенням тлумачних словників, з'явився в кінці 16 ст. (від грец. ἐμφάβις – зображення; роз'яснення, вказівка; особлива виразність, підкресленість) [19]. Грецьке слово прийшло в англійську мову через латинське запозичення і згодом стало вживатися на позначення художнього тропу, який описує ті випадки, коли вагомими є імпліцитні смисли (*more is implied than is said* – початковий смисл в англійському запозиченні) [21]. Оксфордський словник дає тлумачення складників грецького етімона – *emphainein: exhibit* – виражати, яке складається з двох слів: *em-* (*in, within* – у) + *phainein* (*to show* – показувати).

У сучасних лінгвістичних словниках *емфазу* тлумачать як: 1) виділення якогось елемента висловлення шляхом особливої інтонації, повторення, вживання емфатичних слів (часток, займенників, дієслів), синтаксичної позиції (при інверсії) з метою посилення емоційної виразності мовлення, акцентування уваги [8]; 2) виділення важливої в смислового відношенні частини висловлення (групи слів, слова або частини слова), що забезпечує експресивність мовлення. Емфаза досягається просодичними засобами – інтонацією, особливим емфатичним наголосом, використанням емфатичних слів – підсилювальних часток, допоміжних дієслів, синтаксичними засобами, в основному інверсією, або поєднанням усіх чи частини цих засобів [20, с. 592]; 3) напруженість мови, посилення її емоційної виразності, виділення якогось елемента за допомогою інтонації, повторення, звернень, запитань, тощо [2, с. 75].

У літературознавчих словниках та енциклопедіях *емфаза* визначається як риторична фігура, запозичена письменником із теренів красномовства, яка полягає в інтонаційному увиразненні певного вислову, окремого складника художнього мовлення з метою надання йому особливої експресії. Це досягається за допомогою різних стилістичних засобів – інверсії, апасіопези, анафори, паралелізмів, звертань, вигуків тощо [6, с. 331; 7, с. 230; 16, с. 1232]. Ефект емфаз досягається шляхом лексичного відбору (узагальненого слова, що нерідко має піднесений зміст), особливої будови фраз (інверсія, апасіопеза, анафора, паралелізми, повтори, риторичні запитання, звертання, вигуки тощо). Емфазою називають також

стилістичну манеру, яка полягає в тому, що глибокий, патетичний зміст передається у формі загальних висловлювань: «Таке життя», «Треба бути людиною» та ін. [9, с. 148; 1, с. 72].

Проаналізувавши словникові статті, які дають визначення терміну *емфаза*, можемо зробити висновок, що вона має такі дві основні ознаки: 1) *виразність*, 2) *уточнення чи вказівка*. Кожна з цих ознак має свої засоби вираження. Виразність досягається використанням *графічних засобів*, *просодичних засобів* (інтонація, особливий емфатичний наголос, довгота звуку), *синтаксичних засобів* (інверсія, апасіопеза, анафора, паралелізми, повтори, риторичні запитання, звертання, риторичні вигуки та запитання, протиставлення, епітропа, оксиморон, парадокс, степенування). Відповідно, уточнення та вказівка забезпечуються *лексичними засобами* (частки, допоміжні дієслова, займенники).

Мовознавці, які торкаються питань розгляду *емфази*, доповнюють тлумачення терміну. Н. В. Денисенко досліджує відтворення *емфази* в англо-українських художніх перекладах, розмежовуючи такі поняття як експресивність та емфатичність. Експресивність є суб'єкто-орієнтованою, оскільки передає підвищений емоційний стан самого мовця, в той час як *емфаза* – об'єкто-орієнтована, вона підсилює виразність речення або його окремої частини. Проаналізувавши особливості відтворення емфатичних засобів лексичного рівня англійської мови в українському перекладі, дослідниця доходить висновку, що найпоширенішими лексичними *емфатизаторами висловлювання* (термін Н. Денисенко) є слова, які належать до різних частин мови (прислівники, прикметники, дієслова, числівники, частки, вигуки, тощо) та вирази-посилувачі. *I flunked you in history because you knew absolutely nothing* (Salinger J. «The Catcher in the Rye») – *З історії я записав тебе через те, що ти ж геть нічого не знав!* (Д. Селінджер «Над прірвою у житті» пер. О. Логвиненка) [3].

В. Т. Ушакова досліджує *емфазу* у науковому дискурсі, визначаючи дві основні причини її використання: 1) підсилити те, що ми хочемо сказати (емотивна *емфаза*) – You did do that balance. Ви таки зробили цей баланс; 2) показати контраст між вірним і невірним, теперішнім і минулим (контрастна *емфаза*) – Why weren't you at the meeting? I was at the meeting. Чому ви не були на зустрічі? Я був на зустрічі. Наявність емфатичних конструкцій у науковому стилі субмови економіки показує, що вони вживаються з певною метою. Пояснюється це чисто логічною причиною підкреслення або виділення якоїсь важливої думки, щоб звернути увагу читача [10].

У комунікативній лінгвістиці Ю. М. Скрєбнев розглядає емфатичність як одну з категорій комунікативної структури речення, яка пов'язана з вираженням сильних почуттів того, хто говорить, з приводу описуваного. Вираження сильних емоцій може втілюватися в окремому мовленнєвому акті – вигуку, а може поєднуватися з мовленнєвим актом іншого типу – повідомленням, питанням або наказовим реченням; в останньому випадку відбувається утворення емфатичного комунікативного компонента – емфатичної реми, емфатичної теми, емфатичного компонента питання, емфатичного імператива [17, с. 82–83].

Мовознавці вводять тлумачення *емфази* як закономірного явища емоційно-забарвленого мовлення, що полягає у виділенні елемента висловлювання. *Емфаза* відтворює уявлення про деяку шкалу цінностей і мовця. Лексичні одиниці, значення яких включає уявлення про норму і співвідношення з деякою шкалою цінностей, легко входять в *емфатичні комунікативні компоненти*. Ці компоненти – це **емфатичні конструкції** («втілення» *емфази*), які визначаються як конструкції, за допомогою яких виділяють певну інформацію засобами інтенсивності та експресивності. Емфатичні компоненти проявляються на усіх рівнях мовлення, реалізуючи свій лексико-семантичний потенціал.

До визначення терміну *емфази* виділяємо два підходи: 1) лексико-граматичний підхід; 2) комунікативний підхід.

Емфаза – це сукупність мовних засобів, які формують або модифікують комунікативний смисл речення, забезпечуючи підсилення прагматичного ефекту.

Найбільш вагомим властивістю речення є його здатність виступати основним засобом комунікації. Комунікативний аспект речення розкривається шляхом актуального членування, при якому в кожному реченні виділяється відоме і нове. Комунікативна структура речення інколи ототожнюється з актуальним членуванням речення. Актуальне членування речення полягає у членуванні його значення на фрагменти за їхніми комунікативними функціями (ролями). Саме тому актуальне членування називають також комунікативним. Традиційно речення членується на дві частини – тему і рему. Основоположником теорії актуального членування речення вважають французького лінгвіста А. Вейля (у 1855 р.), ідеї якого були розвинуті В. Матезіусом (чеським лінгвістом у 20–30-х рр. XX ст.) [15]. Існують різні терміни для визначення відомого і нового: 1) тема і рема (І. І. Ковтунова); 2) дане і нове (К. Г. Крушельницька); 3) основа і ядро висловлення (В. Матезіус); 4) пресупозиція і фокус (Н. Хомський) та ін. [14] Деякі вчені (Г. Пауль, Я. Фирбас) говорять про третій елемент, який називають зв'язкою, або перехідним. Його кваліфікація та й встановлення наявності залишається дискусійним.

Дослідження *емфази* пов'язане з вивченням комунікативних інтенцій мовця. Загалом актуальне членування не вичерпує комунікативної структури речення. Можна говорити про різні типи членування значення речення або виділення його фрагментів у зв'язку з іншими комунікативними категоріями.

Комунікативні категорії речення відображають різні сторони акта комунікації. Їх можна поділити на дві групи:

1. Категорії, що спрямовані на адресанта:

1) Відповідність вимовленої ознаки дійсності. Вони включають: а) категорію істинності (твердження/заперечення ознаки, що надається суб'єкту), б) категорію модальності у вузькому сенсі терміна в її різних аспектах (можливість/дійсність, впевненість/сумнів, бажаність/небажаність).

2) Структура акту мовлення, що містить: а) особу мовлення; б) дейксис або локалізацію, тобто позначення елементів ситуації по відношенню до учасників акту мовлення з позиції мовця (категорія часу/виду).

3) Категорія емотивності (вигуки та ін.).

2. Категорії, що спрямовані на адресата:

4) Категорія цілеспрямованості висловлювання, що включає субкатегорії: розповідь, питання, спонування, побажання.

5) Категорія інформативності.

6) Категорія мовної ситуативності, що охоплює: а) соціальний аспект спілкування (форми ввічливості та ін); б) функціонально-стилістичні модифікації форм [12, с. 276].

Метою таких і інших операцій є, наголошує У.Чейф, прилаштування мовця до плинної свідомості адресата. Лінгвіст наголошує, що йдеться не про сам зміст повідомлення, а про способи його передачі. Для усього комплексу явищ такого типу лінгвіст використовує термін упакування [18]. Прийнятнішим є термін комунікативна структура, або комунікативна організація речення. Поряд з термінами «тема» і «рема» наявні й інші пари протиставлених термінів і навіть окремі терміни, наприклад: топік і коментар, дане і нове, відоме і невідоме, фон і фігура і навіть терміни *емфаза*, контрастивність (і фокус контрасту), погляд. Окремі з них окреслені не досить чітко, окремі змішуються. Якщо розглядати контрастивність на змістовій основі, то варто наголосити, що вона може виражатися не тільки фразовим наголосом, але й особливим поряд-

ком слів і спеціальними конструкціями. За такої інтерпретації поняття контрастивності наближається до досить нечіткого поняття емпізи (виділення). Крім бінарних протиставлень, наявні також ситуації комунікативного динамізму, що розглядається як градуальна шкала або ступінь. Це поняття розвивалось у Празькій лінгвістичній школі. Я.Фірбас в 1956 р. ввів термін комунікативний динамізм, визначаючи ним по суті процес розгортання інформації, що передається [4, с.171-173].

Одним із основних завдань теорії актуального членування є опис мовних засобів – маркерів такого членування. До останніх зараховують порядок слів та інтонацію. Супровідними засобами актуального членування є окремі частки, прислівники тощо.

Актуальне членування речення залежить від комунікативного завдання. В одному і тому самому реченні, в залежності від комунікативного завдання, можуть бути різні варіанти актуального членування. Тема (комунікативний суб'єкт) – це семантично вихідна частина речення, тобто предмет повідомлення (те, про що повідомляється). Рема (комунікативний предикат) – це те, що повідомляється. Тема і рема складають комунікативний центр речення. [4, с.171] Оскільки ключовим словом у визначеннях терміну емпіза є виділення, саме емпітичні частки можуть вказувати на позиції реми й теми. Вони являють собою додатковий засіб увиразнення та виділення реми як комунікативного центру висловлення.

В рамках актуального членування речення розвивається теорія функціональної перспективи висловлення. Ця теорія виходить з того, що мовна комунікація є динамічним явищем. Вживання емпітичних часток забезпечує комунікативний динамізм елемента речення як внесок, який певний елемент вносить у розвиток комунікації. Перспективним вважаємо дослідження емпітичних часток як засобу актуального членування речення та забезпечення комунікативного динамізму.

Література:

1. Богацький П. Мала літературна енциклопедія / П. Богацький. – Sydney, Australia, 2002. – 244 с.
2. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Вища школа, 1985. – 360 с.
3. Денисенко Н. В. Відтворення емпізи в англо-українських художніх перекладах: автореф. дис... канд. філол. наук / Н. В. Денисенко. – Київ : Б.в., 2011. – 20 с.
4. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису: монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк : Дон НУ, 2007. – 294 с.
5. Іващенко В. Матеріали до Словника-мінімуму основних термінопонять концептуальної семантики / Вікторія Іващенко // Лексикографічний бюлетень: зб. наук. пр. – К. : Ін-т української мови НАН України, 2006. – Вип. 14. – С. 148–162.
6. Ковалів Ю. І. Літературознавча енциклопедія / Ю. І. Ковалів. – Київ : Видавничий центр «Академія», 2007. – Том 1. – 608 с.
7. Літературознавчий словник-довідник. – Київ : Вид. центр «Академія», 2007. – 752 с.
8. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
9. Українська літературна енциклопедія. Том 2. – Київ : Українська радянська енциклопедія, – 1990. – 576 с.
10. Ушакова В. Т. Емпіза в науковому стилі. – Режим доступу : Електронна інтернет онлайн «Бібліотека Студента UaRus» © 2014 admin{at}studentbooks.com.ua
11. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Изд.5-е / О. С. Ахманова. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. – 576 с.
12. Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка / Владимир Григорьевич Гак. – М. : Добросвет, 2000. – 832 с.
13. Герд А. С. Метаязык современной лексикографии / А. С. Герд // Вестник ВГУ. Серия: Гуманитарные науки. – 2004. – № 2. – С. 33–40.
14. Евсеева И. В. Современный русский язык: Курс лекций / И. В. Евсеева, Т. А. Лузгина, И. А. Славкина, Ф. В. Степанова; Под ред. И. А. Славкиной; Сибирский федеральный ун-т. – Красноярск, 2007. – 642 с.
15. Матезиус В. О так называемом актуальном членении предложения / В. Матезиус // Пражский лингвистический кружок. – М. : Прогресс, 1967. – С. 239–245.
16. Николокин А. Н. Литературная энциклопедия терминов и понятий. – М. : НПК «Интелвак», 2003. – 1600 с.
17. Скребнев Ю. М. Очерк теории стилистики / Ю. М. Скребнев. – М. : Издательство иностранной литературы, 1975. – 175 с.
18. Чейф У. Значение и структура языка / У. Л. Чейф. – М. : Прогресс, 1975. – 432 с.
19. Хориков И. П., Малев М. Г. Новогреческо-русский словарь: Около 67000 слов / Под ред. П. Пердикиса и Т. Пападопулоса. – М. : Русский язык, 1980. – 856 с.
20. Ярцева В. Н. Лингвистический энциклопедический словарь / В. Н. Ярцева. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
21. Oxford Dictionaries. – Режим доступу: <http://www.oxforddictionaries.com>